

Kentlerde Modernite İdealine Doğu-Batı Ekseninde Eleştirel Bir Bakış

¹ [Doç. Dr.] **Beril ÖZMEN**

¹ ATÜ, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Adana, Türkiye
*E-mail*¹: bozmen@atu.edu.tr

² [Sosyolog, Y. Lisans ögr.] **Didem ŞAHBAZ ÜMIT**

² ATÜ, Kent Çalışmaları Yüksek Lisans Programı, Adana, Türkiye
*E-mail*²: 186001031@ogr.atu.edu.tr

Özet:

Modernite idealinin kentlerin incelenmesinde ‘batı’ yönlendirmesi ile bir başlangıç ögesi kabulü ya da var-olma temelli bir algı oluşumu ile pekiştirme çabaları literatürde mevcuttur. Çoğu metinde Weber’in İslam kentlerini din, sosyal sınıf ilişkileri, ekonomik davranışlar ve bunun benzeri Batılı dinamiklerle ile açıklaması gibi, Batı’nın rasyonel imgesinin de Doğu ile karşılaştırılarak anlatıldığı ortaya çıkar. Bu bağlamda, batı sosyologlarının Coğrafi keşiflerden günümüze kadar, kentlerin büyük bir kısmını değerlendirirken batılı olmayan diğer yapılanmalar için yargılama görevini üstlenmek üzere bu ideolojiden yola çıktıkları ve batı düşüncesini ideal olarak öne sürdükleri görülmektedir. Modernite’nin nesnel ve doğru olan temel iddiasına dayanarak baktığımızda kentler, günlük yaşamda toplumların kültürlerini ve sembollerini taşıyan ve tüm kent sakinlerinin temsilcileri haline gelen mekanlar ve alanlar olarak kabul edilir. Buna rağmen, kentsel gelişimin doğu ve doğu-olmayan-batıya ait bölgelerde pek çok konuda farklılıklar gösterdiğini ve her birinin kendi mekansal, sosyal, kültürel, ekonomik ve insan parametreleriyle bir gerçekliğe ulaştığı görülmektedir. Bu nedenle, çalışmada Doğu-Batı ikilemi çerçevesinde kentlerin Batı ideallemesi ile bakılan ötekileştirilmiş kentler olması meselesinin incelenmesi ve Modernite düşüncesi üzerinden felsefi bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Modernite, Batı İdeallemesi, Doğu-Batı ikilemi, Kentler, Kentsel Karakter.

Abstract:

A Critical Overview of Modernity Idealization of Cities in terms of East-and-West

The rational image of the West appears better if mentioned in the contrast to the East. For instance, Weber explains Islamic cities by linking them to the dynamics of Western ones such as religion, social class relationship and economic behaviour. In this context, the studies of western sociologists to consolidate the perception of city and the modernity with the magic word ‘western’ as a starting entity and a point of departure or the base of existence. From geographical discoveries to the present, most of the urban structures address on this ideology to undertake the task of judgements for other non-Western urban configurations. On the basis of Modernity's basic claim, cities are accepted as areas carrying codes and symbols of culture of societies in the everyday life and becoming representatives of all citizens in the urban space. While considering the East-East dilemma, the reality proves in many subjects exhibiting differences in the West and East parts of urban developments with its own spatial, social, cultural, economical and essentially on human parameters. Thus, it

is aimed to make a philosophical evaluation on the modernity thought in relation to the East-West idealization of cities in accordance to their characteristics in this study.

Key words: Modernity, West Idealization, East-and-West Dilemma, Cities, Urban Characte

1. Problemin Sunumu

Batı toplumlarının kendi iç dinamiklerinden doğmuş bir süreç olan Modernite, diğer dünyanın kalanı nitelendirilmesini 'Batı-olmayan' olarak açıklar. Bu anlamda, farklı kriterler temel alınarak yapılan kente dair tanımlamalar ve kent modelleri, keskin bir şekilde Batıya özgü temellendirilerek, diğer tüm bölgelerin Doğu betimlemesi ile dışarıda bırakılması dikkat çekicidir.

Türk bilim adamlarından Kongar'ın (1985) dile getirdiği üzere Modernleşme, batılı toplumbilimciler tarafından, bütün gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. Polonyalı Sosyolog Zygmunt Bauman'ın (2017) Modernite ile ilgili radikal görüşü bu konuda önemli bir açıklamayı gözler önüne sermektedir. 'Modernite, kesinlikler çağıdır ve toplumsal yaşamda verili gerçekliklere dayanarak hiyerarşiler inşa etmiştir. Buna göre; batı, doğudan; beyaz, siyahtan; kültürlü, eğitimsizden; erkek, kadından üstündür.'

Günümüze kadar birçok farklı dönemde ve bağlamda moderniteye yönelik savunular ve eleştiriler yapılmıştır. Modernite ortaya çıktığı ilk andan itibaren, kendi coğrafyası için her alanda öykülenen bir yaşam biçimini etkilerken, aynı anda diğer farklı coğrafyalar için de yansımalarını göstermiştir. Modernitenin kendini var-ettiği ya da inşa ettiği en önemli ortam ise kentler olmuştur. Kentlerin gerek yapılanması ve mimarlığı, gerekse de kent içerisinde gelişen sosyo-ekonomik, siyasal ve ticari ilişkiler bu düşünce yapısından payını almıştır.

Modernitenin Avrupa toplumlarında gelişen ve dışı doğru yayılmacı bir süreç olmasından dolayı Batıya has kılınması ve Doğunun Batı-dışı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Buna karşın, her toplumun kendine has tarihsel bir süreci ve kendi iç dinamiklerine uygun bir yaşam ve yerleşme süreçleri olduğu belirtilmelidir. Her kültürün kendine has ve biriciktir olması nedeniyle, farklı mentalite ve davranış biçimlerinin yansımaları olan toplumsal oluşumlar ve dolayısıyla kentsel yapıların incelenmesi, Doğu ve Batı kentleri arasında ortaya çıkan kurgusal yaklaşım ve sosyo-kültürel ilişkileri değerlendirmemiz açısından faydalı olacaktır. Böylelikle, bu çalışmada Modernite'nin dayattığı bakış açısı eleştirilerek ve bu bakış açısının etkisi altında kalmadan toplumların kendine has yapılanmaları ve kent dokularının tanımlanması ve dünya-küreye tek bir odaktan bakmamanın önemi ifade edilmeye çalışılmıştır.

2. Modernite'ye Dair

Kentlerin tamamen sosyo-ekonomik ve siyasal temellere dayalı insan ilişkisinin ürünü olmasından yola çıkarak, Modernite sürecini doğu ve batı kentleri üzerinde daha sağlıklı değerlendirebilmek için Modern, Modernite, Modernleşme ve Modernlik kavramlarının tanımları, temsil ettiği meseleler ve sosyolojik arka planı ele alınması gerekmektedir. Modern kelimesiyle ilintili olan modernite, modernizm ve modernizasyon genelde birbirleriyle benzer fakat aynı kavramlar değildir. Bu nedenle doğu ve batı kentleri ayrımı üzerinden yapılan 'idealleme'lerin daha anlaşılır olabilmesi için bu kavramların birbirinden ayrılan noktalarına değinilmesi gerekmektedir. Modernleşme en yalın tanımıyla, modernliğe doğru yaşanan süreci niteler. Modernlik ise, Anthony Giddens'a göre, "on yedinci yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder". Peter Wagner, modernliğin başlangıcına on sekizinci yüzyılda gerçekleşen "demokratik ve endüstriyel devrimler"i yerleştirir (Altun, 2002). Modernlik, "ekonomik, politik ve kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen, yeni tipte bir toplumun ortaya çıkması" olarak da düşünülebilir (Berman, 1999 akt. Altun, 2002).

Modern kelimesi, ilk olarak M.S. 5. yüzyılda Latince, 'modo' ekinden türemiş 'modernus' sözcüğünden gelir ve şimdi, bugüne ait, tam anlamındadır. Bu kelime ilk olarak Romalıların Hristiyanlığı benimsemesinden sonra eski Pagan kültüründen bütünüyle kopulduğunu ve yeni bir kültürün doğduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Böylece modern terimi, eski ve yeni arasındaki farklılığa vurgu yapmakta; bir tarafta, geride kalmış değerlerle fikirleri içeren ve genellikle olumsuzlanan eski ile diğer tarafta, bugünün hayat tarzına ilişkin unsurları içeren ve güncel olduğu için de olumlu bir anlama sahip olan yeni ile var olmaktadır (Türköne, 2006: 484). Modern kelimesinden türemiş olan Modernite'nin kökenleri Rönesans'a kadar gitmekte ve genel vurgu olarak gelenekle bağını kopararak otoriteden arınma çabasıdır. Modernite'nin en ayırt edici özelliği dünyayı ve evreni anlama ve yorumlamada geleneksel söylemleri eleştirerek –dışsal bir etki olan otorite gibi- insanın aklını ve kendini merkeze alarak kendi kaderini tayin edebileceği söylemine olan inancı öne sürmesidir. Ayrıca, Modernite düşüncesi, dinin akli körelterek toplumu gerilediğini savunarak bilimin ve insanın özgürleşmesini ilkeleştirir.

Modernite Avrupa toplumunda meydana gelen köklü değişiklikleri belirtmektedir. Çünkü, modernitenin meydana gelmesinde neden olan -kültürel, bilimsel, siyasal ve endüstri devrimleri gibi- çok temel dört devrim söz konusudur. Bunlar, 17. yüzyılda gerçekleşen aydınlanma çağı ile birlikte, ilahi akli yerinden alarak insan aklını toplumsal yaşamın merkezine koyan 'Kültürel Devrim', kaynağını tanrının mükemmelliği ve ihtişamından alan doğa anlayışından, Newton'un başlattığı

kendi kendini düzenleyebilen ve matematiksel olarak çözümlenebilen doğa anlayışına geçişin adı olan ‘Bilimsel Devrim’dir. Diğerleri ise teokratik bir yönetim anlayışının dışında iktidarın meşruiyetinin halk tarafından sağlandığı yönetim anlayışı olan ‘Siyasal Devrim’ ve coğrafi keşiflerle birlikte gelişme gösteren ticaretle sermayenin birikmesi bu birikimin sağladığı bilimsel keşiflerin sanayi üretimine aktarılması ile ortaya çıkmış ‘Sanayi Devrimi’dir. Sanayi devrimi ile birlikte üretim için kullanılan teknikler hızlıca gelişim göstermiş bununla birlikte kitle üretimi artarak yaygınlaşmış ve bu değişim üretim ilişkileri ile yaşam standartlarını da etkilemiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak, sanayi devriminin gelişmesinde önemli bir etkisi bulunan kentleşme, insan aklının merkeze alınmasıyla önemi artan rasyonalite ya da rasyonalizasyon, dinin toplumdaki yerinin çok sınırlı bir alana indirgenmesi ve bilimsel gelişmelere yüksek önem atfeden sekülerizm, dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal ilişkilerinin kompleksleşmesi durumundan doğmuş bürokratikleşme, dinin yönetim alanında etkisinin azalmasını ifade eden laiklik, demokrasi ve ulus-devlet mekanizmaları Modernite’nin temel değerleridir. Bunlara bağlı olarak Modernite her ne kadar Avrupa’nın kendi iç dinamiklerine bağlı olarak ortaya çıkmış olsa da, tüm insanlık tarihini etkileyecek önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreç olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

3.Kent Tanımlamaları ve Söylemleri

Kenti farklı açılardan yaklaşımlar ve değerlendirme biçimleri ile tanımlayabiliriz. Kent, değişen döneme, kültürlere ve paradigmalara göre hem kavramsal ifadeleri hem de tanımlamaları sürekli değişebilecek dinamik bir olgudur. Kentler tarihsel gelişim süreçleri içerisinde zaman zaman uygarlıkla eş anlamlı görülmüş, kimi zaman ise uygarlığın kentleşme ile birlikte geldiği düşüncesi genel kabul görmüştür. Örneğin Arap kültürüne baktığımızda uygarlık anlamına gelen ‘medeniyet’ kavramının kökeni olan ‘Medine’ bir kent adı olarak kullanılmaktadır. Latin kökenli dillerde ise kent anlamına gelen ‘civitas’tan ‘civilization’ kelimesi türemiştir. Tarih boyunca kentlerin ve uygarlık gelişiminin özdeşleştirilmesinden dolayı kentler katı hak-hukuk kuralları ile düzenlenen ve korunan bir sürece dahil olarak anlaşılmıştır (Erten,1999:30-31).

Kent Sosyolojisinin ilk kuramları köy ve kent ayrımını belirleme ve bu topluluklar arasındaki farklardan yola çıkarak köy ve kent tanımlamaları üretme üzerinde olmuştur. Bunlar, ‘Batı’nın karşıtı Doğu’ algısına benzer olarak ‘Kent’in karşıtı Köy’ olarak kabul eden köktenci değerlendirmelerdir. Köy ve kenti birbirlerinin zıttı olarak değerlendiren yaklaşımın en önemli temsilcisi Tönnies’tir. Ferdinand Tönnies’in ‘cemaat’ (gemeinschaft) ve ‘cemiyet’ (gesellschaft) olarak kavramsallaştırdığı iki önemli ideal tipi bulunmaktadır. Tönnies’e göre cemaat tanımı küçük ve homojen toplulukları işaret ederken, aralarında güçlü ve samimi bir bağın bulunduğu, ırk, etnik köken ve sosyo-kültürel

anlamda farklılaşmanın bulunmadığı bireylerden oluştuğunu belirtir. Cemiyetler/ topluluklar ya da toplumlar ise cemaat topluluklarının tam tersi olarak ırk, etnik, sosyo-kültürel ve ekonomik ilişkiler bakımından farklılaşmış heterojen topluluklar olmaktadır. Bu anlamda, kavramsallaştırmada ‘cemaat’ köyü, ‘cemiyet’ ise kenti temsil etmektedir (Tönnies, 2019).

Modern dönemin başlangıcı olarak coğrafi keşiflere kadar geriye gidebileceğimiz bir dönemi temel alsak bile, birçok sosyal bilimci ya da kent bilimci için Modernite başlangıcı ve sonu muğlak bir süreçtir. Modern öncesi dönem için kent tanımlamaları yaparken yine birçok sosyal bilimci ya da kent bilimci kentlerin modernleşme sürecini teknolojik gelişmelere ve değişen ekonomik ilişkilerle ilgili olarak açıklar.

Wallerstein’a göre modern kentin doğuşu ki o bu dönemi -modern dünya sistemi olarak nitelendirmiştir- teknolojinin gelişmesiyle birlikte meydana gelmiş ve kapitalist ekonomik sistemle sıkı sıkıya bağlıdır. Yine Karl Marx modernleşmenin ana basamağı olan sanayileşmeyle birlikte gelişen değişen kentleri kapitalist birikime geçişin bir sonucu olarak görmektedir. O yüzden Modernite öncesi kenti incelerken ‘sanayi öncesi kentler’ benzetmesini kullanılması bir yanılgıya yol açmayacaktır. Her ne kadar birbirinden farklı kent tanımlamaları olsa da Modernite sürecinde yukarıda bahsettiğimiz dört devrim içerisinde Sanayi devrimi kent için en önemli etken olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte kırdan kente yaşanan yoğun göç kentteki tüm ilişkileri değiştirmiş ve karmaşıklaştırmıştır. Kentlerin gelişimi için sanayi devriminin yadsınamaz önemi bize modern öncesi kentlerden sanayi öncesi kentler olarak bahsetme kolaylığını da tanımaktadır.

Foster ise, bu konu hakkında sanayi öncesi kentlerin belirgin niteliklerinin neler olabileceğini ele almıştır. Yazısında daha çok folk olarak adlandırdığı köylülükten sanayi öncesi kenti de içeren çok daha geniş toplumsal bir yapının parçası olarak ele almıştır. Kentin alt sınıfları ile köylü arasındaki bazı benzerlikleri vurgulamak istemiştir (Foster, 1953; 159-173).

Sjoberg, Foster gibi köylü sınıfı ve sanayi devrimi öncesi kenti birbirinden ayıramayacak öğeler olarak görerek, bütünsel bir açıklamaya yönelmiştir. Ona göre bu durumu daha iyi özetleyebilecek terim ‘feodal’ olarak nitelenebilirdi. Türlü dinsel öğelere sahip feodal düzen, oldukça da durağan bir yapıya sahiptir. Buna karşın, söz konusu toplum karmaşık bir toplumsal örgütlenmeye, katı bir sınıf anlayışına, eğitim ve dinle ilgili oldukça resmi ve gelişmiş kurumlara sahiptir (Sjoberg, 2002;37-54). Kenti tanımlamada ilişkilendirilen topluluklar/cemaatler ve aralarındaki kültürel farklılıkların ölçüt olarak belirlendiği yaklaşımların dışında; kenti diğer yerleşim türlerinden kent yerlerini belirleyen kıstaslar ve tetikleyicilere göre tanımlayan yaklaşımlar da mevcuttur.

Weber (2012) ideal bir tipi temsil eden ve doğu-batı kentlerinin zıtlığı mentalitesi üzerine kurulmuş modern kent ölçütleri geliştirmiştir. Weber, kent tanımlamasında Doğu-Batı zıtlığı yaratmasının temelini doğu kentlerinin devlet vatandaşlığından ziyade kent yurttaşlığı geliştirememesine dayandırmıştır. Yani ona göre doğu kentleri ideal tip olma kıstaslarını/tetikleyicilerini yeterince taşıyamıyordu. Weber'in kent tanımlamasındaki bu kıstaslar Ortaçağ Avrupa kentlerinin nitelikleridir. Avusturyalı arkeolog ve tarihçi Gordon Childe (1950) ise antik yakın doğu kentlerini idealize eden kent tanımlaması için farklı tetikleyici sistem geliştirmiştir. Ve bu sisteme göre antik yakın doğu kentlerinin Weber'in düşündüğünden daha demokratik olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Weber'in ve Childe'in Kent Nitelikleri Karşılaştırması

Weber - Modern Kent Ölçütleri	Gordon Child - Antik Yakın Doğu Kent Ölçütleri
<ul style="list-style-type: none"> • Kent içerisinde yaşayan insanların vatandaşlık hissine sahip olması, • Kent içerisinde güvenliği ve düzeni sağlamak için yasalara bağlı bir mahkeme sistemi, • Kente dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliği sağlayan sur duvarlarının varlığı, • Kent içerisinde vatandaşların arasında ya da kentler arasında ekonomik ilişkilere dayalı bir pazar ve piyasaların varlığı, • Kent içerisinde yönetimi sağlama esasına dayalı olarak belirli düzeyde siyasal özerkliğin varlığı 	<ul style="list-style-type: none"> • Yakın doğu antik kentlerinde egemen bir sınıfın bulunduğu tabakalaşma sistemi bulunmaktadır. • Bu kentler çevresinde ki topluluklara göre demografik ve coğrafi açıdan daha büyüktürler. • Bu kentlerde iş bölümü vardır ve bu iş bölümü içerisinde din adamları ve yönetici sınıf kendi geçimleri için çalışmamaktadır. • Geçim çoğunlukla tarımla sağlanmaktadır ve vatandaşlar tarımdan elde ettikleri karı vergi yoluyla yönetici elitlere vermektedir. • Gelişmiş bir esnaf ve zanaatkar sınıfı bulunmaktadır. • Kent vatandaşları arasında gelişmiş ekonomik ilişkiler söz konusudur. • Kentte anıtsal mekanlar ve yapılar bulunmaktadır. • Kent kültürü içerisinde yazı ve numaralarda kullanılmaktadır. • Kentler varsayımsal olarak bilimlerin gelişmesi için gerekli ortamı sağlamaktadır. • Kentler arası ticaret ağı bulunmaktadır.

Weber, Tönnies ve diğerlerinin iki toplum yapısı arasındaki farklılıkları vurgulamasına karşın, hiç kimse, özellikle endüstriyel-kentsel topluluktan farklı bir yapıda olduğunu göz önünde bulundurarak, yalnızca sanayi öncesi kenti üzerine yoğunlaşmamıştır. Böyle bir incelemeye, az gelişmiş olarak adlandırılan ülkelerdeki ve Avrupa'nın kimi yerlerindeki kentsel gelişmeyi anlamak için gerek duyulmaktadır. Buna bağlı olarak Sjoberg sanayi öncesi kentler için ekolojik, ekonomik ve toplumsal dayanaklı tipolojik bir çözümleme yapmaya çalışmıştır. Gideon Sjoberg'in 'Sanayi Öncesi Kentler' ile ilgili Tipolojik çözümlemesi ile 'Sanayi Sonrası' kentlerin karşılaştırmalı özellikleri tablosunda da ifade edildiği gibi bu önemli örgütlenmeler incelenmiştir. (Tablo 2, 2019).

Ekolojik Örgütlenme: Sjoberg bu çözümlemesinde sanayi öncesi kentleri sanayi kentleri ile kıyaslarak kentin ve kent merkezinin genel işlevlerinin toplumsal yapı ile arasındaki bağı değerlendirmiş. Sanayi öncesi kentlerin en temel işlevleri sanayi kentlerindeki ekonomik işlevlerinden ziyade daha çok siyasal eğitsel ve dinsel odaklıdır. Bu dönemde henüz makineleşmeye geçilmemiş olmasından dolayı insan gücüne duyulan ihtiyaç fazladır. Bununla birlikte sanayi kentlerinde nüfus hızlı bir şekilde artarken bu dönemde kentin nüfus hareketliliği durağandır. Sanayi öncesi dönemin koşulları ile şehir düzeni kentin sosyo-kültürel yapısıyla yakından ilişkilidir. Bu duruma bağlı olarak kentin birçok sokağından insanların yürümesi , ulaşımda ve taşımada kullanılan hayvanlar için yol olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda sanayi öncesi kentlerde alan kullanımında uzmanlaşma olgusuna rastlanmaz. İş bölgeleri sanayileşmiş topluluklarda olduğu gibi öncelikli bir konuma sahip değillerdir. Sanayi öncesinde Ortadoğu ve ortaçağ Avrupa kentlerinde dini yapılar olan cami ve katedraller şehrin merkezinde başat konumdadırlar.

Ekonomik Örgütlenme: Bu çözümlemesinde ise Sanayi öncesi kentlerde mal ve hizmetlerin üretim biçimi kentin ekonomik yapısı, loncaların kent içindeki ekonomik faaliyetler üzerinde yeri ve öneminden bahsetmiştir. Sanayi öncesi kentlerde mal ve hizmetlerin üretim biçimi kentin ekonomik yapısı, loncaların kent içerisindeki ekonomik faaliyetler üzerinde yeri ve öneminden bahsetmiştir. Sanayi öncesi kentlerde kendilerine özgü üretim biçimi olarak çok az farklılaşma ve uzmanlaşma bulunmaktadır. Sanayi öncesi kentlerde kendilerine özgü üretim biçimi olarak çok az farklılaşma ve uzmanlaşma bulunmaktadır. Sanayi öncesi kentlerde farklı meslekler 'lonca' olarak adlandırılan örgütte bir araya gelmişlerdir. Loncalar aynı zamanda kentin dinsel işlevlerini yerine getirebildiği gibi üyelerinin zor durumda kalması halinde toplumsal güvenlik kurumu olarak da hareket ederlerdi. Yine bu kentlerde –hatta tek bir kent içinde- farklı para birimlerinin geçerli olması ölçü ve ağırlık birimlerinin standartlaştırılmamış olması sanayi kentlerinin temel akılcı dayanağıyla taban tabana zıttır. Toplumsal Örgütlenme çözümlemesinde ise daha çok seçkinlerin ekonomik sistemdeki rolü ve

toplumsal yaşamda ki yerleri ile ilgili açıklamalara yer vermiştir ki bu açıklamadan sanayi kentlerinin toplumsal yapısında en başat konumda olan ‘orta sınıfın’ sanayi öncesi kentlerde bulunmadığını görmekteyiz.

Tablo 2. Gideon Sjoberg’in ‘Sanayi Öncesi Kentler’ Karşılaştırılmalı Tablosu

	Sanayi Öncesi	Sanayi Sonrası
Ekolojik Örgütlenme	<ol style="list-style-type: none"> 1) Kentte nüfus artışı düşük 2) El yapımı malzemelerin üretildiği Pazar merkezi konumdadırlar. 3) Tarımda makineleşmeye geçilmemiş olmasından dolayı yetersiz -elverişsiz gıda ve saklama yöntemleri 4) Üretimde insan yani beden gücüne duyulan ihtiyaç fazladır. 5) Kentin kullanım alanları ve üretim ile ilgili uzmanlaşma yoktur. 6) Kent merkezlerinde örneğin ortaçağ Avrupa merkezinde Katedral ,Ortadoğu kent merkezlerinde en büyük cami başat konumdadır. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Kentte nüfus artışı yüksek 2) Sanayiye dayalı maddelerin üretildiği Pazar merkezleri vardır. 3) Tarımda makineleşmeye geçilmesiyle birlikte nüfusun ihtiyacından fazla +ürün 4) Üretimde beden gücüne duyulan ihtiyaç azalmıştır. 5) Hem kentin kullanım alanlarında hem de üretimde uzmanlaşma vardır. 6) Kent merkezlerinde iş yerleri başat bir konuma sahiptir.
Ekonomik Örgütlenme	<ol style="list-style-type: none"> 1) Malların üretilmesinde ve hizmetlerin sunulmasında canlı kaynağa (insan ya da hayvan) bağımlılık vardır. 2) Kentli üretim sürecinin her aşamasında yer alır. 3) Loncalar belirgin olarak sanayi öncesinde yalnızca yerel topluluk sınırları içerisinde etkinlik gösterirler. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Kentsel endüstriyel topluluklarda üretim kapasitesini büyük oranda artıran elektrik ve buhar gücü gibi cansız güç kaynakları kullanılır. 2) Sanayileşmiş kentlerde karmaşık iş bölümü ve özel bir yönetici grubu vardır. 3) Sanayi kentlerinde ise büyük ölçekli ekonomik topluluklar vardır.
Toplumsal Örgütlenme	<ol style="list-style-type: none"> 1) Sanayi öncesinde seçkin bir grup toplumda baskın merkezi bir konuma sahiptir. 2) Sanayi öncesi kentlerde akrabalık bağları soyunu sürdürebilme gücü, pazar saygınlığı ile uyum içindedir. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Kentsel endüstriyel topluluklarda başat bir sınıf olarak kabul edilen bir orta sınıf vardır. 2) Sanayi kentleri koşulları gereği akrabalık bağları yavaş yavaş çözülmüştür.

Sosyolojinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasında iki önemli etken vardır. Bunlardan biri modernite diğeri ise moderniteye bağlı olarak kentleşmenin ya da şehirleşmenin değişen yüzü ve artan hızı olmuştur.

4. Modernite'nin Batı Kentini İdealleştirmesi

Doğu ve Batı kavramları coğrafi anlamda yönlerin bir zıtlığını belirtmenin dışında aynı zamanda birçok karşıtlığı ve ilişkisel sürekliliği temsil eden iki farklı medeniyet sahasıdır. Genel hafızamızda

‘Batı’ algısı daha çok Amerika ve Avrupa arasındaki bölgeyi temsil ederken ‘Doğu’ algısı hemen hemen bu bölge dışında kalan her yerdir. Doğu ve Batı arasındaki ilişkiyi anlamak için öncelikle modernleşme sürecini ve bu sürecin sosyolojik arka planı olan Modernite’yi anlamak oldukça önemlidir. Buraya kadar yaptığımız Modernite’yi tanımlama, açıklama ve anlama çabalarımıza ek olarak bu kısım tekrar olmaktan öte doğu ve batı kentleri üzerinde Modernite algısını değerlendirmek olacaktır. Çalışmaya yön veren temel sorumuz ‘neden’ sorusu olmuştur. Modernite batı toplumlarının kendi iç dinamiklerinden doğmuş bir süreç olsa da dünyanın geri kalanı neden batı olmayan olarak nitelendirilmiştir. Kent tanımlamaları bölümümüzde yer alan kente ya da şehire dair farklı kriteller temel alınarak birçok farklı tanımlamalar yapılabiliyorken Modern dönem içerisinde yapılan kent tiplerini neden bu kadar katı bir şekilde batıya hastı ve doğuyu dışarıda bırakıyordu ?

Doğu-Batı ayrımı içerisinde Modernite önemli ve belirleyici bir kavramdır. Bu belirleyicilik içerisinde Batı Modernite’nin varoluş sahası ve temel kaynağı iken Doğu ise temel olarak Batıda gelişen bu felsefeye maruz kalan ondan etkilenen, zaman zaman ona direnen ve ona karşı alternatifler oluşturma ortamını temsil etmektedir. Daha geriye gidersek doğu batı kavramlarının oluşumunda, 16.yüzyılda coğrafi keşiflerle birlikte Avrupalılar tarafından yeni ticaret yollarının bulunması ve bu ticaret yollarının Batı Avrupa limanlarına çıkması önemli bir etki yaratmıştır. Bu gelişmeyle birlikte ipek, baharat, köle ve kürk gibi doğuda kalan eski ticaret yolları tüm önemini yitirmiştir. Bunlarla birlikte artık Avrupalılar tüm dünyaya yayılmaya, gittikleri yerlerin haritalarını çıkarıp bilgiler toplayıp kitaplar yazmaya başlamışlardır. Tüm bu gelişmelerle birlikte Sümer, Babil, Mısır, Fenike, İbrani ve Asuri gibi önemli medeniyetlerin ana kucağı olan Doğu coğrafyasının ateşi körelirken Batı coğrafyasının közü harlanmaya başlamıştır. Batı coğrafyası yeni yerler yeni kıtalar keşfedilmesiyle birlikte zenginleşmeye başlamış ve bilimsel gelişmelerinin yeni lokasyonu olma durumuna gelmiştir. En önemli nokta olarak coğrafi keşifler günümüz algısında Doğu- Batı ve modernlik kavramlarının en yerleşik halini almasını sağlamıştır. Artık bu doğrultuda bakıldığında Doğu kavramı anlamını Batı kavramı üzerinden kurgulamakla birlikte Batının kendisini de aşmış yapay bir ideolojik alanı olmuştur. Batı artık modernliktir, gelişmişliğin, medeniyetin, bilimin ve insanlığın eş anlamlısıdır.

Modernite projesi bilimsel arka planının ötesinde Nilüfer Göle’nin de söylediği gibi bir anlamda “öykünülen bir yaşama biçimine, ulaşılmak istenen bir ideale, muasır medeniyet seviyesi” olarak tanımlanan kültürel bir olguya karşılık gelmektedir (Göle N.;S:64, 1998). Öte yandan Modernite üretim ve tüketim ilişkileri ile kültürel yapı arasında, yerleşik Batı anlayışını model kabul eden, kaçınılmaz bir bağ ve süreklilik öngörür. Bu nedenle modernlik sadece bir öykünme biçimi değil, aynı zamanda Doğuyu tüm unsurları ile dönüştürmeye açık bir “Batılılaşma” hareketi olarak

algılanır. 18. yüzyılın sonları ve 19. Yüzyılın başlarında Avrupa’da yaşanan aydınlanma çağı ve diğer adı ile sanayileşmeyle birlikte endüstriyel üretime dayalı yeni kent modelleri ortaya çıkmıştır. Bu geleneksel kent modelinden kopuş anlamına gelmektedir çünkü sanayileşme öncesinde kentler daha çok ticarete bağlı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş olan kentlerdir. Geçmişten günümüze bir değerlendirme yaptığımız zaman kentler her zaman bilimsel ve toplumsal gelişmelerin merkezi konumundadır. Sanayileşmeyle birlikte de kırdan kente doğru göçte önemli ölçüde bir artış yaşanmıştır. Kent merkezi ise bu göç akımının önüne geçememiştir. Bu göçün temel nedeni ise sanayileşmeyle birlikte kırsal alanda yaşayan insanların geçim sıkıntısı ve iş olanaksızlığı ile birlikte kentte daha iyi bir hayat yaşayacaklarını tahayyül etmesiyle meydana gelmiştir. Bu önüne geçilemeyen göç dalgasıyla birlikte plansız bir kentleşme süreci başlamış, insanlar kırdan sadece bedenlerini ve yeteneklerini değil aynı zamanda kültürlerini de getirerek kent çevrelerinde gecekondulara yapılaşmalarına sebep olmuşlardır. Yani özetlemek gerekirse batıdaki bilimsel gelişmeler ve sanayi devrimi, kırsalda tarımsal üretime dayalı ilişkileri, kentlerin ise ticaret gibi temel dinamiklerini değiştirmiş ve merkeze endüstriyel ilişkileri yerleştirmiştir. Bununla birlikte her türlü üretim ve tüketim durumlarını bünyesinde yaşatan kentin doğasında etkilenmeye ve değişmeye başlamıştır. Bunun sonucunda ise yukarıda bahsettiğimiz hızlı ve büyük göç dalgasına bağlı olarak kentlerin doğasında değişmeye başlamıştır. Karaören ve Bilgin’e (1988) göre Sanayileşme ile kentlerin modernleşme süreçleri dört başlığın incelenmesiyle anlaşılabilir (Tablo 3).

Tablo 3. Bilgin’e göre Sanayi Kentlerinin Modernleşme Süreçleri

Bilgin’e göre Sanayi Kentlerinin Modernleşme Süreçleri
<ul style="list-style-type: none"> • Modern kentin toplumsal yapısına uygun yeni kurumları bulunduran binaların (hastane, adliye, üniversite vb.) oluşturduğu düzen • Modern kent ile ortaya çıkan bulvar ve caddelerden oluşan devir daim şebekesi • Kentlerde bulunan demiryolu ağları ve bu ağların son noktası olarak garlar • Planlı konut mahalleleri de anlaşılabilir.

Modernizmin kentlere en net etkisi olarak; apartman blokları, organize sanayi siteleri, kent merkezlerinde nüfusun artması, kırsal alanda yaşayan bireylerin azalması ayrıca tüm kentlerin bir örneklik birbirine benzemesi ve kentli bireylerin yine bir örneklik birbirine benzemesi şeklinde olmuştur. Bu noktada ilginç olan “Doğu” nun özellikle kentleşme ortamında hiçbir alanda görülmedik bir cömertlikle ve her türlü gelenek çatışmasını bir yana bırakarak Batıdan çok Batılı bir tavır sergilemesi ve kentlerini uç noktada tüketime açmasıdır. Bir başka deyişle mimarlık “Batı”

kültürünün Doğuda yerleşmesinin en belirgin ve baskın temsiliyet alanını oluşturmakta, ancak kent ölçeğinde bakıldığında yaşamın diğer unsurları içinde eklektik bir bağlamsallık gözlenmektedir.

Doğu ve Batı kentleri karşılaştırılmasında ve doğu kentlerinin ideal kent tiplerinin dışında bırakılmasını en somut örneklerle açıklayan Edhem Eldem, Daniel Goffman ve Bruce Masters birlikte yazdıkları ‘Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul’ kitabında Max Weber’in dünya tarihindeki kent tiplerinde doğu-batı karşıtlığı yaratarak İslami Tarzda kentleri yok saymasından yola çıkarak, bu çalışmalarında Osmanlı kentlerinin değerlendirmesini bu doğu-batı ikiliğinin ötesine geçerek yapıyor. Burada kullanılan İslam kenti kavramsallaştırmasının amacı hiçbir şekilde islamafobi tartışmasına neden olmak değil kentlerin odağında yer alan ekonomik ilişkilerin dini yapıyla da ilintili olmasından kaynaklanmaktadır. Aslında Osmanlı kenti olarak referans edilen İslami kentler, İslami kentler olarak referans edilende doğu kentleridir.

Weber’in İslam ile ilgili söylemleri diğer kurucu sosyologlardan olan Emile Durchein, Auguste Comte’ a göre çok daha zengin ve eleştireldir. Weber’in İslami kentleri dünya tarihinde ki kent tiplerine dahil etmemesinin temel nedenini anlamak içinde Weber’in yöntemi, ideal tipleri, özellikle din ve sosyal sınıf ilişkisi üzerine görüşlerine de kısaca değinilebilir. Weber’in (Verstehende) Anlayıcı Sosyolojisi toplumsal eylemler ve bu eylemlerin altında yatan anlamlar üzerine kurulmuştur. Ve bu toplumsal eylemlerin daha rahat anlaşılabilmesi için ‘ideal tip’ yöntemini kullanır. ‘İdeal’ kelimesi temel olarak herhangi bir değer yargısıyla bağlantılı olmaksızın ‘saf-soyut ’ anlamındadır. Weber, Protestan Ahlakı ve Ruhü adlı kitabındaki çalışmalarının genel amacı bir ortamdaki dini sistemin, bu sistemin dışında kalan alanlara etkilerini belirlemektir (Tablo 4).

Tablo 4. Weber’in Sosyoloji anlayışına göre toplumsal eylem ve anlamlar

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü’ kitabında Din Sosyolojisi Açısından Önemli Noktalar
<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomik davranışlar üzerinde dini düşüncelerin etkisi, • Dini düşünceler ile sosyal tabakalar arasındaki ilişkinin tespiti, • Batı’nın kendine özgü dinamiklerinin özelliklerini tespit ve analiz ederek açıklamak.

Weber Batı’nın rasyonel görünümünü ortaya daha iyi koyabilmek için doğudan bir tezat olarak söz eder. Bu durum İslami kentler içinde geçerlidir. Ekonomik ilişkilerin en yoğun biçimde yaşandığı ortam kentlerdir. Kent ve ekonomi birbirine eklektik biçimde gelişim gösterir. Aynı zamanda Weber’e göre ekonomik davranışlar üzerinde dini düşünceler oldukça önemlidir. Özellikle Protestan (daha da özelde Kalvinizm) ahlakı ile temelli 16.yy dayanan kapitalist düşünce arasında önemli bir

bağ kurarak, bu Protestan ahlakın kapitalizmi ortaya çıkardığını öne sürer. Ve ona göre böyle bir ekonomik sistem ve bu sistemin içerisinde geliştiği kentler ancak Avrupa toplumunda vuku bulabilirdi çünkü sadece Avrupa'nın iç dinamikleri böyle bir ortam için müsaitti.

Weber'e değindikten sonra Eldem Goffman ve Masters'ın çalışmasına dönersek eğer çalışmada seçilen Halep, İzmir ve İstanbul şehirlerinin neye göre belirlendiğine göz atmakta önemlidir. Öncelikle yazarlar bu şehirleri eşleştirmelerinde sağlam nedenleri olduğuna inanmaktadırlar. Genel olarak Osmanlı kentleri hakkında bir kaynak sıkıntısı yaşanmaktadır çünkü Osmanlı devletinde kasaba ve köy yaşamı kentten ziyade daha yoğundur. Aynı zamanda Anadolu ve Arap toprakları hakkında yapılan çalışmalar birbiriyle belirgin olarak farklı yönler izlemiştir ve yazarlara göre bu farklılaşma kısmen mevcut kaynakların kısmen de teorik çerçeve ve saldırgan ideolojik ve politik gündemlerin sonucudur. Yazarlar bu üç şehri –İstanbul'u, Arap kenti olarak Halep'i ve Anadolu kenti olarak İzmir'i- farklı tiplerdeki İslami şehirleri olarak görme eğilimindedirler. Ayrıca İstanbul İzmir ve Halep değerlendirme yapmak için net ve yeterli bilgiye sahip oldukları yegâne Osmanlı kentleridir. Kısacası bu kentlerin seçilmesindeki temel neden (ekonomik-sosyal vs dinamiklerinin dışında) bu kentler hakkındaki kaynakların görece zenginliğidir. Bu bağlamda İstanbul'u diğer iki şehirle karşılaştırırken sadece Osmanlı kaynaklarına bağlı kalmaktan çekinmişlerdir. Çünkü onlara göre bu kaynaklar Anadolu seçkinlerinden ziyade Arap seçkinlerinden bahseder ya da Anadolu ve Arap kentlerinin yönetimle bağlantılarından ziyade başkent yönetimle ilişkisi hakkında bilgi verir. Veri toplamadaki bu zorlukların bazılarını da Fransız Venedik Hollanda ve İngiliz kaynaklarıyla atlatabileceklerini düşünmüşler. Fakat araştırmanın kaynakçasını incelediğimizde özellikle Eldem'in ağırlıklı olarak Fransız kaynaklarını temel aldığı görülmektedir.

Araştırmacıların bu çalışmayı yapmaktaki temel amaçları Weber'in İslam kentlerine yönelik Arap modeli dışlamasına karşı bir model oluşturmak değil; Arap ve Avrupa Kenti tanımlamalarının diğer kent uygarlıklarının değerlendirilmesinde kullanılabilecek bir ideal ölçüt olmasını reddetmektir. Elbette ki belirli şehir tipleri vardır fakat şehirlerin kendi ruhlarına özgü özelliklerini reddetmek ya da yok saymak doğru olmadığı gibi 'tüm kent merkezlerine ve sakinlerine temelde benzersiz ve gettolaştırıcı özellikler dayatan tipik bir Osmanlı, İslam ya da Doğu kenti diye bir şey yoktur. Son olarak bu Osmanlı kentleri ile ilgili daha yerinde gözlemlerde bulunabilmek için Halep, İzmir; İstanbul'un orta dönemlerine odaklanarak bu üç farklı kentin ekonomik sosyal ve politik tarihi üzerinden aynı zamanda Osmanlı tarihini incelemeyi amaçlamışlardır. Sonuç ise değerlendirdikleri üç merkeze göre kesin olarak 'Osmanlı Kenti' denilebilecek bir kent prototipinin olmadığı yönündedir.

Eldem'in değerlendirmeye aldığı İstanbul şehri büyük bir üretim ve tüketim merkezidir. İstanbul şehri bir liman kenti olmasının yanında Halep ve İzmir'e göre daha karmaşık bir toplumsal ve ekonomik yapıya sahiptir. Eldem İstanbul'un sadece bir liman kenti olarak tanımlanmasının –yani bir imparatorluk başkentine ait çok sayıdaki özellikler arasında sadece birini oluşturan ve temelde ticari bir işleyişe tekabül eden bir kavram ile- tanımlanmasının tehlikeli bir biçimde basitleştirmeye sonuçlanacağından bahsetmiştir. Bu nedenle İstanbul değerlendirmesi yaparken sadece ticaret ve denizciliğin içinde kalan bir çerçeveden kaçınmıştır. Temelde ise İstanbul'un Osmanlı yönetimi altındaki sosyo-ekonomik evrimine yoğunlaşmıştır. Özellikle bu bağlamda Eldem'in deyimleriyle en keskin değişimlerin yaşandığı iki önemli yy olarak 18. ve 19. Yüzyıllar arasında durmuştur. Nitekim 19.yy sonlarına baktığımızda İstanbul'un Avrupa'nın en büyük şehirlerinden biri olduğu görülmektedir.

Eldem'e göre İstanbul 16.yüzyılda Osmanlı'nın üretimi ve ticareti ile beslenen emperyal bir tüketim başkenti rolünden 19.yüzyılda küresel sistemde periferik bir bağlantı ile sonraki konumuna erişmiştir. Eldem'in belki de en etkileyici argümanı İstanbul nüfusunun çeşitliliğinin bugün nostaljik olarak nitelendirilen çoğulcu bir yapı anlamına gelmediği çoklu kültürler ve sosyal parametrelerle farklı toplulukların bir topluluğa bağlanmadan birbirlerinden ayrı olarak devam etmesidir.

Eldem çalışmasında iki önemli kurgulanmış biyografi üzerinden İstanbul'un birçok mahalle ve cemaati arasındaki özgün ve ilginç ilişkileri gözler önüne serer. İlk olarak İstanbul Fransız elçiliğinin ikinci tercümanı olan Dominique Fornetty'nin gününden bir kesit anlatarak Galata'daki Hristiyan ve gayrimüslim nüfusun ezici üstünlüğünü dile getirmiştir. Daha sonra II.Mehmet'in İstanbul'u fethiyle birlikte şehrin yeniden yapılandırılmasına yönelik girişimler, 17. Yüzyıl sonlarında 1696 yangını ve bunu izleyen S. Francesco kilisesinin istimlak edilip camiye dönüştürülmesiyle kentin dini ve etnik yapısının ne şekilde değişime uğradığını gözler önüne sermiştir.

İkinci kurgulanmış biyografi ise Yakup Hovanesyan adında devlet, devlet hazinesi ve genel anlamda yönetici kesimle bağlantılı finansal etkinlikler aracılığıyla sermaye birikimi sağlayan bir Galata bankerine aittir. Eldem bu biyografi üzerinden ise imparatorluğun ilk dönemlerinde oldukça gevşek ve merkezileşmemiş yapısından, mali yapıların gelişimi ve dönüşümünün güçlendiği süreci vurgulamıştır. Bu biyografiyle de türlü entrikalar çeviren ve yönetici kesime yakın olan Yakup'un varlıklı bir galata bankerisi oluşu Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerdeki zayıf otoritesini temsil ederken, 16. yüzyılın sonlarına doğru Yakup'un bu servete sahip olmanın bedelini canıyla ödemesi ise güçlenen merkezi yönetime paralel olarak hazine ve finansal gücünde nasıl geliştiğini somut düzleme oturtmamızda yardımcı olmuştur. Sonuç olarak Eldem'in bu biyografilerle göstermek

istediği diğer bir husus, egzotik Konstantinapolis yanılması altında, gerçek ve anlaşılır insanların rekabet ve siyasi entrikalar içinde ayakta kalmasına sahnelik eden karmaşık kimliklere sahip bir kent vurgusudur. Ve bu kentin kaderi esas olarak onu sürdüren hanedanla ilintili iken Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya fatihi olma karakterini yitirip Avrupa kıtasında meydana gelen önemli gelişmelerin kıyısında kalması İstanbul'u bir dünya başkenti olmaktan çıkarıp periferik bir merkeze dönüştürmüştür. Fakat Eldem'e göre İstanbul'un sahip olduğu çok kimlikli miras onun kendi devletinin bile başkenti olmaktan çıktıktan dahi bir taşra kenti olması engelleyecek bir husustur..

Çalışmamızın bu kısmına kadar Doğu-Batı ayrımının oluşumu, modernliğin neden ve ne şekilde batıda vücut bulduğu, aynı eksende batıdaki bu gelişmelerin kent-kentleşme üzerinde ne tür bir etkisinin bulunduğu konusuna değinilmiştir. Araştırmanın bu kısmında değinilmesi gereken son ve önemli bir nokta vardır ki oda modernitenin kent mimarisi üzerindeki etkisidir. Genel olarak modern olarak kabul ettiğimiz ölçülerin en önemli ayırtdedici özelliği 'yeni' olmasıdır. Dolayısıyla bu mimari anlamında da yeni bir stilin üretilmesiyle bir öncekinin modası geçecektir. Ama 'modaya uygun' olanın kısa zamanda modası geçse de modern olan klasik olanla gizli bağını hep sürdürmüştür. Zamana karşı dayanan ne olursa olsun daima bir klasik olarak adlandırılır. Modernlik anlayışı kendine ait bir klasik olma ölçütlerini yaratır (Kortan, 1996).

5. Modern Mimarlık ve Şehir Planlaması

Modern mimariyi benimseyen mimarlardan olan Mies Van Der Rohe modern mimari anlayışının temelini 'az çoktur' (Less is More) ifadesi ile açıklar. Genel olarak baktığımızda kentler ve mimari üzerinde sosyal siyasal mücadelelerin, toplumsal hareket ve değişimlerin hızlılığının da etkisi vardır. Hatta bunlar toplumsal yapı bakımından daha önceye düşer. Modern mimarlık bu düzlemler üzerinde kavranabilir. Bu eksende baktığımızda ise modern mimari tutumunun temelinde genellikle 'düzgünlük, saf biçimler, belirginlik, bütünlük, arınmışlık, yalınlık' olduğu görülür. Çünkü modern dönemde mimarlıkta mekan anlayışında işlev/fonksiyon ön plandadır. Bu endüstri devrimi sonrasında dönemin ekonomik, sosyal siyasal ve kültürel koşulların doğal bir sonucudur. 18. ile 20. yüzyıl arasında ortaya çıkan tüm sosyo-ekonomik sıkıntıların, konut sorunlarının, yeni yaşam kriterlerinin aşılması ancak bu ilkelerin öngördüğu mimari tavırla mümkündür.

Mimarlık serüveni ilkel insanların ya da kabilelerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak için yerleştikleri mağaralardan, yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte inşa ettikleri çamur, kil ya da ahşap evlerden, günümüzdeki gökdelenler, yüksek güvenliklı sitelere kadar uzanan bir gelişim sürecidir. Bu süreç toplumsal değişimlerden etkilenebileceği gibi aynı zamanda toplumsal değişim için bir başlangıç etkisi de oluşturabilmektedir. Yani bu süreçte salt tek yönlü bir değişim söz konusudur diyemeyiz.

Değişim bazen önce mimarlığın kendisinde gözlenerek toplumu etkileyebilir. Fakat etkilenme yönü daha ağırlıklı olarak toplumsal ekonomik ve teknolojik gelişmelerden mimarlığa doğrudur. Söz gelimi Rönesans düşüncesi sanat ve mimari üzerinde etkili olmuştur ya da skolastik döneme girilmesiyle birlikte dini düşüncenin toplum üzerindeki yoğun etkisi sebebiyle Gotik tarzda katedraller ortaya çıkmıştır. En önemlisi de endüstri devrimiyle birlikte meydana gelen teknolojik gelişmelerin toplumsal değişimlerin üretim-tüketim ve yaşam biçimlerinin değişmesi, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş mimariyi ve sanatı dönüştürmekte ve değiştirmekte de etkili olmuştur. Sanayi devrimi birçok alanda köklü değişim ve dönüşümlerin yaşanmasını sağlamıştır.

Sanayileşme süreci 1765 yılında J. Watt'ın buharlı makineyi icat etmesiyle birlikte başlamıştır. 1830'lu yıllardan sonra demiryollarının yoğunlaşmasıyla birlikte, bu demiryollarının güzergah yerleri de yeni sanayi alanlarına dönüşmüştür. Sanayi alanlarının olduğu bölgelerde ise hızlı bir kentleşme süreci yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Çünkü bu alanlara doğru yoğun bir göç akımı gerçekleşmiştir. Öte yandan makineleşmenin tarım alanında insan (kas) gücüne duyulan ihtiyacı azaltması kırsal alandaki insanların işsizlik sıkıntısı yaşamasına neden olarak kır-kent yönlü nüfus akımını daha da hızlandırmıştır (Benevolo,1995). Haliyle plansız ve düzensiz bir şekilde gelişmeye devam eden kentlerin meydana getirdiği olumsuz yaşam koşullarına karşı birtakım önlemler almak gerektiği gibi aynı zamanda 'bu yoğun nüfusun barınma ihtiyacına çözüm olması için apartman tipi işçi konutları inşa edilmiştir' (Karaören ve Bilgin,1988).

Kısacası sanayi devrimiyle birlikte kent nüfusunun plansız yoğunlaşmasına bağlı olarak kentin sağlıksız görüntüsü olumsuz yaşam koşulları, barınma ihtiyacını yeterince karşılayamaması, 1830'lu yıllarda Modern Şehrin doğmasına zemin hazırlamıştır. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan bu modern şehircilik yeni mimari yapıların oluşmasında da etkili olmuştur.

19. yüzyılda dönemin ideolojik değişimleri ve teknik gelişmeleri ile paralel olarak ortaya çıkan modern mimari dönemin sanatsal gelişmelerinden etkilenmiş olup aynı zaman da bu yüzyıla kadar olan mimari anlayışa tepki olarak da doğmuştur. Modern mimarlık kavramı ilk kez 1896 yılında Otto Wagner tarafından kullanılmıştır ve mimari öğelerin süs olarak kullanılmasından ziyade daha çok yapısal ve fonksiyonel özelliklerinin dikkate alınmasını sağlamıştır. Yapıların simgesel özelliklerini reddeden ve 'süsleme suçtur' ifadesiyle süssüz ve açık mimariyi savunan Adolf Loos'a göre mimari gösterişten uzak fonksiyon ihtiyacına cevap veren ve topluma hitap edebilmesi için en düşük maliyete sahip olması gerekmektedir (Loos, 2017).

19. yüzyılda yeni yapı malzemeleri ve inşa yöntemlerinin kullanılması ile uluslararası teknoloji rekabeti mimarlık alanına 'Fuar Yapıları' denilen yeni bir yapı şeklini kazandırmıştır. Bu yapının en

önemli ilk örneği 'Kristal Saray'dır. Kristal saray 1851'de Londra'da açılmıştır. İlk uluslararası fuarda İngiltere'yi temsil etmiş olmakla birlikte bu yapıda ilk kez cam ve dökme demir kullanılması bakımından teknolojik açıdan önemli bir yapıdır. Bu yapıyla iç mekan ağırlıktan kurtarılmış bu da iç ve dış mekan arasındaki kalın duvarlar inceltilerek sağlanmıştır (Özer;1964).

Özerin örneğinden de anlaşılabilceği gibi 'modern mimarlık' diyebileceğimiz bu yeni yaklaşım mimarlığın artık daha sade ve yalın, gelenekselliğin belirleyici üslubundan uzak bir biçime dönüşmesini sağlamıştır. Modernlik olgusunun toplumu gelenekten izole etme etkisi mimaride de aynı etkiyi bırakmıştır.

Erdemir'in de (2011) ifade ettiği gibi 'modernizm, rasyonalizm anlayışının da bir sonucu olarak tek tipleştirir yani homojenleştirir. Modernizme göre tüm insanlık yararına uygun tek bir yaşam tarzı vardır ve bu tarz insanların sorunlarına alt kültürlerin sunamadığı kadar iyi çözümler sunar. Bu nedenle alt kültürlerin yaşatılmasına gerek olmadığı düşüncesinin ortaya çıkmasıyla birlikte tek tip yeme-içme giyinme beslenme ve yaşamaya yönelik davranış kalıpları oluşturur.

Aynı şekilde mimaride de düz köşeli, yalın sade ve kültürel imza taşımayan yapılarında ortaya çıkması modernliğin eleştiriye açık bir yönüdür. Sonuç olarak kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse batıyı öykünme odağı yapan en büyük etken Sanayi Devrimidir.

Sanayi devrimi modernlik adına her ne kadar sade, yalın ve geçici olmak üzerine bir paradigma inşa etmiş olsa da gerek sosyolojik gerek mimari ve diğer tüm alanlar için günümüze kadar hala tartışılmalı olan kompleks ilişkiler ağını oluşturmuştur. Bu ağın merkezi Aydınlanma Çağını başlatarak modernlik fitilini ateşleyen ve günümüze kadar kartopu etkisiyle gelen Batı dünyasıdır. Batıda başlayan bu süreç toplumsal, teknolojik ekonomik, mimari ve sanata kadar tüm alanları kendine benzeterek ve etkileyerek devam edecektir.

6. Bir Modern Mimarlık Trajedisi olarak Pruitt-Igoe

Yapımı 1955'ta tamamlanan Pruitt-Igoe, St. Louis- Missouri'de bulunan büyük bir kentsel yerleşim projesi idi. Adını eski Birleşik Devletler kongre üyesi olan William L. Igoe'den ve 2.dünya savaşına katılan Afrikalı- Amerikalı bir savaş pilotu olan Wendell O.Pruitt 'den almaktadır. Pruitt-Igoe'nin tamamlanmasından kısa süre sonra yaşam koşulları bozulmaya başladı. 1960'ların sonlarına doğru Pruitt-Igoe'da, yoksulluk, suç oranındaki aşırı artış ve ırkçılık ciddi problemler yaratmaya başlamıştı. Pruitt-Igoe orta sınıf beyazlar ile siyah kiracılar için farklı bölümlere ayrılmış; Darst-Webbe ise düşük gelirli beyaz kiracılar için tasarlanmıştı. Missouri'de tasarlanan toplu konutlar ırk ayrımını 1956 yılına kadar devam ettirmişti.

Dünya Ticaret Merkezi'ni de tasarlayan Minoru Yamasaki tarafından tasarlanan bu yapı kompleksinin, inşasının bitmesinden 16 yıl sonra, 1972'de saat 3'te 33 yapısından ilki hükümet tarafından yıkıldı. Takip eden dört yıl içerisinde de kalan 32 bina yıkıldı. Bu duruma bağlı olarak Pruitt-Igoe yerleşim projesinin meşhur başarısızlığı, sembolik bir ikon olarak, toplu konut politikası tartışmalarında yer almıştır.

Modern mimarlığın ilk yıkımlarından biri olan Pruitt-Igoe postmodern mimarlık tarihçisi Charles Jencks tarafından modernistlerin gerçek sosyal yaşamla zıt amaçlarının tehlikeli bir örneği olarak gösterilirken "Modern mimarlığın öldüğü gün" olarak nitelendirilmiştir. 1949'da seçilen demokratik belediye başkanı Joseph Darst 1951'de bir konuşmasında şöyle diyordu: "Kentlerimizin kalbini yeniden inşa etmeli, açmalı ve temizlemeliyiz. Gerçek şu ki varoşların bütün belaları herkesin hatasıyla yaratıldı. Şimdi zararını düzeltmek de herkesin sorumluluğudur."

Pruitt-Igoe örneği gerçek yaşamda sosyal yaşam dokusuna saygı duyulmayı her toplumsal yapının kendine has dinamiklerinin belirli ideolojiler tekeline değerlendirilmesinin ne kadar etik dışı ve tehlikeli olduğunun adeta manevi kanıtı iken bu yapının yıkılışı ise maddi kanıtıdır.

7. Sonuç

Batının rasyonel görüntüsünün ortaya daha iyi koyulabilmesi için kullanılan tanımlardan biri de doğudan tezat olarak söz edilmesidir. Weber başta olmak üzere batılı sosyologlar dünya tarihindeki kent tiplerinde doğu-batı karşıtlığı yaratarak İslami tarzda kentleri yok sayar. Batılı sosyologlar İslami kentleri dünya tarihindeki kent tiplerine dahil etmemelerini genellikle din ve sosyal sınıf ilişkisi- din ve ekonomik davranışlar gibi batının kendine özgü dinamiklerine bağlayarak bu dinamiklerin modern kent yaşamı için daha uygun olduğunu iddia eder.

Bu bağlamda batılı sosyologların kent ve modernlik algısını pekiştirmek için yaptıkları çalışmalar genellikle 15-16 yüzyılda coğrafi keşiflerle başlar.

Coğrafi keşiflerden günümüz kimliksiz belirsiz 'az ama öz' ideolojisi üzerine kurgulanmış tüm kent yapılanmaları aynı zamanda batı-dışı diğer kentler içinde yargı dağıtma görevini üstlenmiştir. Temel olarak Avrupa kent tiplerinin diğer kent uygarlıklarının değerlendirmesinde kullanılabilecek bir ölçüt olarak görülmesi yanlıştır. Batı dünyasında meydana gelen sosyo-ekonomik kültürel değişimler ve gelişmeler kentin yapılanmasında önemli bir beslenme noktası olsa da temel olarak Avrupa kent tiplerinin diğer kent uygarlıklarının değerlendirmesinde kullanılabilecek bir ölçüt olarak görülmesi yanlıştır. Elbette ki belirli şehir tipleri vardır fakat şehirlerin kendi ruhlarına özgü özelliklerini reddetmek ya da yok saymak doğru olmadığı gibi zaten tüm kent merkezlerine ve sakinlerine gettolaştırıcı özellikler dayatan tipik bir Doğu kenti diye bir şey yoktur.

Modernitenin kendi temel iddiasından yola çıkarsak eğer kentler bireylerin gündelik yaşam kültürlerinin tam ortasında yer alan, toplumun kültürüne dair kodlar ve semboller taşıyan bir alan ise ve Modernite ile birlikte kent içindeki mekanların temsiliyeti arttı ise doğu kentlerinin kendine has ruhunun batı-dışılık ya da modern-dışılık olarak değerlendirilmesi günümüzde bile batının kendini aşan ideolojisinin çelişkisi ya da büyük bir açığıdır denilebilir.

Teşekkür

Üniversitemiz Kent Çalışmaları master programı kapsamında ‘Doğu ile Batı arasında Kent’ temasını farklı eğilim-yöntemleri araştırıp tartışarak, tekil zihin sorgulamasıyla birleştirilemeyen parçaların bir araya getirerek, Adana kenti özeline uyarladığımız senaryoyu sempozyumda sunmamızdan dolayı kıvançlıyız. Ders yürütücüsü-danışman ve ders-yüksek lisans tez öğrencisi olarak bizler, bilgilerimizi karşılıklı olarak paylaşarak bel kemiğini birlikte oluşturduğumuz metni ve birlikte yakaladığımız çalışma keyfi ile, birbirimize ve organizasyonda bilim insanlarına teşekkürü bir borç bilmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Altun, F. (2002). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. Yöneliş Yayıncılık, İstanbul. ISBN : 9756910402
- Bal, H. (1999). *Kent Sosyolojisi*, Turhan Kitapevi, Ankara. ISBN : 9786051960531
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (S.O,Çavuş, Çev),Can Yayınları, İstanbul. ISBN: 9789750733710
- Benevolo, L. (1995). *Avrupa Tarihinde Kentler*. (N.Nirven, Çev), Alfa Yayınları, İstanbul. ISBN: 9750402357
- Childe, G. (1950). *Prehistoric migrations in Europe*. H. Aschehough & Co. (W. Nygaard); 1. Baskı. ‘Alexander R. Thomas, *Kentler öncesi Kentleşme: Kentlerin Evrimi Üzerinden Sosyal Teori Dersleri*, (E. Balsak, Çev), Sunny College. www.academia.edu/3741154/ (son erişim tarihi:16.5.2019)
- Eldem, E., Goffman, D., Masters, B. (2000). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti; Halep, İzmir ve İstanbul*. (S.Yalçın,Çev), Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ISBN: 975333172X
- Erdemir, E. (2011). *Postmodernizmin İşletme Yöntemlerine Etkileri : Kavramsal Bir Çözümleme*. <https://www.academia.edu/9267604/> (son erişim tarihi:27.04.2019)
- Erten, M.(1999). *Nasıl Bir Yerel Yönetim*. Anahtar Kitapları, İstanbul . ISBN: 6059989107
- George, M, Foster. (1953). *What is Folk Culture?*.American Anthropologist, s.159-173. <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1525/aa.1953.55.2.02a00020> (son erişim tarihi:12.5.2019)

Göle, N. (1998). *Batı-Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Ders*. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı 2.

ISBN: 9771303724016

Güzer, A. (2012). *Batının Doğusu Doğu, Doğunun Doğusu Batıdır*. Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları. Editör Doç.Dr. Ebru Erdönmez, İlbey Matbaa 2. Matbaacılar Sitesi 3NB3 Topkapı - Zeytinburnu /İstanbul, s 64

https://www.esenler.bel.tr/Files/yayinlarimiz/modernite_ve_mimari.pdf

(son erişim tarihi:10.5.2019)

Karaören, M. ve Bilgin. İ (1988). *19. Yüzyıl Sonrası Toplu Konut Problematikleri, Çağdaş Konut ve Çevre Arayışları Sempozyumu*. ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.

Kongar E. (1985). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. 4. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul. ISBN: 9751404800

Kortan, E. (1996). *Yapıdan Seçmeler 9- Mimari Akımlar II- Modern ve Postmodern Mimariye Eleştirel Bir Bakış*. YEM yayınları, İstanbul, s.36-48.

Koyuncu, P. (2011). *Modern Mimarlığın Öldüğü Gün*.

<https://www.arkitera.com/haber/5509/modern-mimarligin-oldugu-gun>

(son erişim tarihi:11.5.2019)

Loos, A. (2017). *Mimarlık üzerine*. (A.Tümertekin, N. Ülner, Çev), Janus yayıncılık.

ISBN: 9786056717857

Ökesli, D. (2009). *Hermann Jansen's Planning Principles and His Urban Legacy in Adana*. METU JFA 2009/2 45.http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2009/cilt26/sayi_2/45-68.pdf

(son erişim tarihi:17.02.2019)

Özer, B. (1964). *Rejyonalizm, Üiversalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine bir Deneme*. İTÜ Yayını, İstanbul.

Say, N., Yücel. M., Ökten, S. (2012). *Adana Kentinin Mekânsal Gelişimi ve Tarım Toprakları Üzerine Etkisi*. Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Adana. KSÜ DoğaBil. Der., Özel Sayı.

<http://dergi.ksu.edu.tr/public/journals/1077/docs/> (son erişim tarihi:1.4.2019)

Sjoberg, G. (2002). *Sanayi Öncesi Kent*. (A. Alkan, der. B. Duru, Çev), İmge, Ankara, 37-54 www.academia.edu/30281127/ (son erişim tarihi:27.3.2019)

Sönmez, M. (2012). *The Urban Expansion in Adana, Turkey, and Relationship between Land use Changes in its Surroundings*. Türk Coğrafya Dergisi, İstanbul, s.57: 55-69. <https://www.researchgate.net/publication/327069736> (son erişim tarihi:19.4.2019)

Tönnies, F.(2019). *Cemaat ve Cemiyet*. (E. Güler, Çev), Vakıfbank Kültür Yayınları.

ISBN:9786057947338

Türköne, M. (2006). *Siyaset*. Lotus Yayınları, Ankara. ISBN:9756665060

Weber, M. (2012). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. (M. Ceylan, Çev), Yarı Yayınları, İstanbul.

Weber, M. (2014). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (M. Ökten, Çev), Tutku Yayınevi.

ISBN:9786054962242